

Isabel Amparo Baixauli Juan

EL CERIMONIAL DE L'ASSISTÈNCIA SOCIAL
FEMENINA A LA VALÈNCIA DEL SEGLE XVII.
RITUAL AL SI D'UNA SOCIETAT BARROCA

Al llarg de la història totes les societats humanes –des de les més primitives fins a les més evolucionades– s'han caracteritzat per tenir una component ritualista i simbòlica –signes d'identitat de la humanitat–. Aquesta ha estat el mitjà de transmetre tot allò que les societats humanes volien comunicar-se –l'explicació dels esdeveniments inexplicables, el poder d'un grup social, el coneixement del món, la imatge de la mateixa societat–. El ritual es podia definir com una forma d'expressió d'un grup humà a la resta de la societat, l'individu no hi té tanta importància sinó el col·lectiu a on s'inscriu.

La societat europea moderna no va fugir d'aquests trets comuns –ritualisme i simbolisme– que havia rebut de la tradició medieval.¹ Aquests ritual i simbolisme es manifestaven fonamentalment als cerimonials –tant als religiosos com als laics– que es desenvolupaven a les celebracions festives.² Els cerimonials eren uns dels mitjans de transmissió cultural, educativa i propagandística que posseïa aquella societat, a més d'èsser l'espill on es percebia a si mateixa.

Desenvolupant el cerimonial medieval la societat europea moderna va continuar amb els espais iconogràfics preexistents i al mateix temps va construir-ne d'uns altres, afavorits per les noves realitats socials –la

1. Strong, Roy. *Arte y poder. Fiestas del Renacimiento 1459-1650*. Madrid, 1988, p. 53 i 33.

2. Esteve Fabregat, Claudio. «Dramatización y ritual de la fiesta en Hispanoamérica». *Teatro y fiesta en el Barroco. España e Iberoamérica*. Sevilla, 1986, pp. 137-152. Moreno Navarro, Isidoro. «Fiesta y teatralidad. De la escenificación de lo simbólico a la simbolización de lo escénico». *Teatro y fiesta...*, pp. 179-185.

monarquia i el seu poder—.³ Des de l'Edat Mitjana el nucli de les representacions simbòliques havia estat centrat majoritàriament al món religiós, molt concretament a la litúrgia de l'Església,⁴ però també hi va haver unes altres representacions al món laic.⁵ Tots dos mons havien pres elements un de l'altre adaptant a les seves necessitats ideològiques.

Des dels inicis de l'Edat Moderna les institucions de tota mena van fer servir una fórmula per a manifestar el seu poder: la utilització del cerimonial. La monarquia com institució que va augmentar el seu poder al llarg de l'Edat Moderna ho va manifestar amb la seva escenificació. Seran els súbdits —organitzats des de les institucions de control, creades per la monarquia— qui van festejar amb tota mena d'ornaments i cerimonials l'arribada dels seus reis a la ciutat, i també els esdeveniments més importants de les seves vides: des del naixement d'un component de la casa reial fins la seva mort, les noces, etc.⁶ Les institucions laiques també van a participar en el cerimonial i l'escenificació del poder reial. Fins i tot, aquestes institucions —municipals, gremials, etc— van tenir el seu espai per a simbolitzar la seva participació social.

La societat del Barroc va desenvolupar un conjunt de mitjans culturals de tota mena, organitzats i articulats per a guiar la totalitat de la població i mantindre-la dins del sistema social.⁷ L'escenificació desmesurada de totes les seves manifestacions —cíviques, religioses, festives i lúdiques— estava calculada sense cap perill social i no res es deixava a la improvisació.⁸

La cultura del Barroc es va caracteritzar per ésser un instrument en mans de la classe dominant. Aquest grup social va utilitzar aquest suport cultural —el Barroc— per a transmetre la seva concepció de societat, de política, d'economia i de religió. Aquest suport cultural va tenir una gran di-

3. Bonet Correa, Antonio. «La fiesta barroca como práctica del poder». *Diwan*, 5-6, 1979, pp. 53-85. Strong, Roy. *Arte y poder...* Díez Borque, José María. «Relaciones de teatro y fiesta en el Barroco español», *Teatro y fiesta...*, pp. 11-40.

4. *Ibidem*, p. 33. Sirera, Josep Lluís, «El teatro medieval valenciano». *Teatro y prácticas escénicas: I El Quinientos valenciano*, Valencia, 1984, pp. 87-107.

5. Bajtin, Mijail. *La cultura popular en la Edad Media y en el Renacimiento*. Madrid, 1987.

6. Strong, Roy. *Arte y poder...* Bonet Correa, Antonio. «La fiesta barroca...», op. cit. Monteagudo Robledo, Mª Pilar. *El poder monárquico. Fiestas reales e imágenes de la monarquía en la Valencia del siglo XVIII*. Tesis doctoral inèdita, València, 1994.

7. Maravall, José Antonio. *La cultura del Barroco*, Madrid, 1986, p. 132.

8. *Ibidem*, p. 141 i 144.

fusió com mai fins el segle XVII havia esdevingut.⁹ La impremta i l'aplicació de mètodes manufacturera a l'organització del treball artístic van poder suministrar productes culturals a un mercat de consumidors més gran.¹⁰

L'escenari d'aquest fenomen cultural –el Barroc– va ésser la ciutat. Les institucions municipals havien perdut el poder per una institució superior –l'Estat, la monarquia– que va iniciar un procés d'assumpció dels poders fragmentats durant la Baixa Edat Mitjana. La monarquia trobava a la ciutat l'ambient més adient per a desenvolupar la seva iconografia.¹¹ A més a més, a les ciutats vivien els grups socials dominants –noblesa, ciutadans i professionals lliberals– i des de les ciutats els segments poderosos de la societat difonien la seva ideologia –temples, palaus, organització de festes, arcs de triomf, etc.–.¹² Des de la ciutat el Barroc s'irradiava cap a tots els estaments de la societat.

El cerimonial a la València del segle XVII

València com a ciutat i cap del Regne va ésser l'espai de difusió del Barroc i de la ideologia que el sustentava. La ciutat de València tenia una llarga tradició procedent de l'Edat Mitjana per a celebrar nombrosos actes cerimonials i festius¹³ al llarg de l'any. Des dels esdeveniments de la vida de la família reial, l'arribada d'autoritats a la ciutat –un nou virrei, un nou arquebisbe, etc– fins a les celebracions festives dels sants patrons de gremis i confraries. Els carrers i les places de la ciutat s'adornaven per a ésser l'escenari d'aquestes celebracions amb la participació de tota la població.

La ciutat comptava amb dos tipus de festes, independentment de la seva motivació –religiosa o laica–: les ordinaries, aquelles que periodicament es celebraven com les del Corpus Christi, i les extraordinaries, que eren més important i estaven motivades per esdeveniments no previstos –noces reials, entrades de persones importants, naixements de membres de la família reial, beatificacions i canonitzacions de sants valencians, etc.–.¹⁴

9. *Ibidem*, p. 220.

10. *Ibidem*, 191.

11. *Ibidem*, pp. 227-228 i pp. 251-252.

12. *Ibidem*, pp. 266-267.

13. Carreres Zacarés, Salvador. *Ensayo de una bibliografía de libros de fiestas en Valencia y su antiguo Reino*. València, 1925, pp. 1-5.

14. *Ibidem*, pp. 2-3.

La ciutat de València estava endinsada al món cerimonial i ritual que marcava la vida quotidiana i la mentalitat d'una societat, la de l'Antic Règim. Des d'aquest plantejament cal entendre com al segle XVII hi va haver en aquesta ciutat un gran nombre de festes públiques.¹⁵ El segle XVII es caracteritza pel naixement de la cultura del Barroc que pren al seu si aquesta tradició cerimonial i ritual enriquint-la i transformant-la.

Al segle XVII hi va haver un canvi substancial de les festes valencianes, va predominar el caràcter eclesial a totes les modalitats de festes.¹⁶ La ciutat de València vivia el procés reformador tridentí amb l'arribada de Joan de Ribera a l'arquebisbat i al virregnat –càrrec polític que va sustentar des de 1602 a 1604–.¹⁷ Si bé, la renovació espiritual a l'arxidiocesi s'havia iniciat a mitjans segle XVI.¹⁸

15. Pedraza, Pilar. *Barroco efímero en Valencia*, Valencia, 1982, p. 25.

16. Carreres Zacarés, Salvador. *Ensayo...*, op. cit, p. 178-183.

17. Mateu Ibars, Josefina. *Los virreyes de Valencia*. Valencia, 1963, p. 357.

18. Cárcel Ortí, Vicente. «La Archidiócesis de Valencia en tiempos de San Luis Bertrán. Reforma del clero valentino en el siglo XVI». *Corrientes espirituales en la Valencia del siglo XVI (1550-1600)*. *Actas del II Simposión de Teología Histórica (20-22 abril 1982)*. Valencia, 1983, pp. 37-52.

Aquesta situació ideològica pot explicar aquest canvi de les festes, a més de la proliferació de festes de canonització i beatificació de personalitats valencianes o relacionades amb València i que tenien una forta implantació a la societat valenciana –canonització de San Lluís Bertràn, Sant Tomàs de Villanueva, Sant Francesc de Borja, Sant Pasqual Bailón, etc–.¹⁹

L'assistència social femenina a la València del segle XVII

Pobresa i assistència social van molt unides, una és la conseqüència de l'altra. La percepció intel·lectual de la pobresa que té una societat origina un tipus d'assistència o un altre. L'Edat Moderna s'inicià amb tractadistes com Lluís Vives que van desenvolupar un nou concepte de pobresa. Ells van definir la pobresa negativament lligant-la amb la indigència econòmica i la degradació social. Aquesta degradació es tradueix amb ociositat per als homes i perdua de l'honestedat per a les dones.²⁰ Aquesta interpretació de la pobresa, concretament la femenina, va demandar i ofertar una assistència social especialitzada que tenia com a fi la defensa de l'honestedat de les dones.

La societat de l'Edat Moderna va articular una sèrie d'institucions –hospitals, asils, cases d'òrfenes, cases de dones penedides, etc–²¹ per a salvaguardar l'honestedat de les joves i per a reinserir aquelles que l'havien perduda. Aquesta societat no podia concebir que les dones pugeren sortir-se'n sense el tutelatge d'una figura masculina –el pare, el germà, el marit o el fill– o de l'equivalent institucional –el monestir, etc–.

Als segles XVI i XVII hi va haver un especial interès per la virtut femenina. Com a conseqüència va haver una profusió de noves fundacions durant aquests segles a les societats catòliques mediterrànies. Les societats urbanes es van implicar activament per acomplir amb aquesta tasca. Els nuclis urbans es van responsabilitzar de les activitats assistencials que feien aquestes institucions. Aquest comportament estava motivat pel discurs intel·lectual de tutelar i defensar les dones, especialment aquelles que

19. Carreres Zacarés, Salvador. *Ensayo...*, op. cit, p. 180.

20. Carbonell, Montserrat/Carrasco, Eva. «Pobres, rebels i prostitutes: dones i marginació en l'Antic Règim». *L'AVENÇ*, nº 142, Barcelona, 1990, pp. 48-55.

21. *Ibidem*, p. 49.

tenien una situació econòmica dolenta –òrfenes, filles de famílies pobres, etc–.²²

La ciutat de València va viure també des de mitjan segle XVI aquesta explosió, que es prellongarà al llarg del segle XVII. La ciutat va conèixer una renovació espiritual amb l'arribada del prelat Tomás de Villanueva, que va ésser continuada pels seus successors. La reforma que proposava el nou arquebisbe contenia bàsicament els principis reformadors del Concili de Trent. Era un avanç en una arxidiòcesi molt necessitada de la reforma.²³ L'absència durant un segle i mig dels arquebisbes havia ocasionat un relaxament general en aquesta arxidiòcesi –un dels mals que combatia la reforma tridentina–.²⁴

La València reformada va recullir el discurs de defendre la virtut de les dones amb la creació d'institucions assistencials que reciclaven aquelles que l'havien perduda²⁵ i aquelles que feien una funció preventiva –ajudant les donzelles pobres i òrfenes a tenir un dot que els obrirà la porta del matrimoni o l'entrada a un convent allunyant-se del món de la prostitució, etc–.²⁶

1. *Maridar donzelles: una assistència social femenina*

Al món assistencial dirigit a les dones hi va haver un sector molt important encaminat a dotar donzelles pobres i òrfenes. Aquesta pràctica assistencial va ésser recollida per institucions laiques i religioses –el gremis, les confraries, les fundacions pies sota el control d'una institució eclesial–. Era una problemàtica social que afectava tots els estaments de la societat. Tothom tenia més aviat o més tard una filla, una neboda o una neta en edat de casar-se o entrar com profesa al convent.

No era aquesta una situació desconeguda, sinó molt sofrida per tota la societat des del renaixement de les ciutats a la Baixa Edat Mitjana. Com a resposta van nàixer tot tipus d'institucions maridadores d'òrfenes i don-

22. Woolf, Stuart. *Los pobres en la Europa Moderna*. Barcelona, 1989, p. 40.

23. Cárceles Ortí, Vicente. «La Archidiócesis de Valencia...», op. cit.

24. *Ibidem*, pp. 38-39.

25. Carbonell, Montserrat/Carrasco, Eva. «Pobres, rebels i prostitutes...», op. cit, p. 49.

26. Baixauli Juan, Isabel Amparo. «Institucions per maridar òrfenes i donzelles pobres a la València del segle XVII: L'Administració fundada per Lluís Beltran». *Tercer Congrés d'Història Moderna de Catalunya. Les Institucions Catalanes (segles XV-XVII)*. Barcelona, 1993, v II, pp. 349-356, especialment p. 352.

zelles pobres arreu de tota l'Europa occidental baix medieval.²⁷ Fins i tot, la ciutat de València va tenir una confraria des del segle XIV estrictament per a maridar donzelles pobres i òrfenes: «La loable confraria e almoina de les òrfenes a maridar».²⁸

Per avalar aquesta pràctica assistencial es va acudir, fins i tot, a una llegenda –coneguda a tota Europa des de l'Edat Mitjana–, la del Bisbe Sant Nicolau. Aquest Sant va conèixer la situació de tres germanes, filles d'un home pobre, que estaven a punt d'ésser prostituïdes per no poder dotar-les el seu pare. Per resoldre aquesta situació el Sant Bisbe va deixar una nit a la finestra de casa d'aquest home tres bosses amb monedes per costejar el dot de les filles.²⁹

Sense aquests mecanismes d'assistència femenina que es van desenvolupar, la societat no hauria suportat el règim econòmic matrimonial que estava, basat fonamentalment en el dot. La formació d'una nova família –la unió d'una parella en sagrat matrimoni– anava acompanyada, indiscutiblement, de l'aportació d'un dot per part d'ella i de la seva família. En tant, els béns dotals eren la base econòmica de la nova família. Sense dot era impossible la formació d'una nova família, els estaments més pobres no haurien pogut casar-se sense l'ajut d'aquests mecanismes assistencials.

Les distintes solidaritats –familiars, professionals, etc– que existien a la societat d'Antic Règim havien d'acudir a aquesta demanda –el dot–. Aquest patrimoni –gran o petit– era tant important per a la família que tenia majors seguretats que uns altres béns. Aquests béns o el seu valor estaven per damunt de qualsevol embargament. Els creditors dels marits estaven per darrere de la restitució del dot a les mullers.³⁰ Aquests creditors podien ésser, fins i tot, la Junta Reial d'Embargaments. Aquesta institució va funcionar a la València dels setanta i vuitanta del segle XVII contra la colònia francesa com a conseqüència de la situació internacional. Les do-

27. Vinyoles i Vidal, Teresa Maria. «Ajudes a donzelles pobres a maridar». *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña Medieval*. Barcelona, 1980, pp. 295-350, especialment p. 296.

28. Rubio Vela, Agustín. «Infancia y marginación. En torno a las instituciones trecentistas valencianas para el socorro de los huérfanos». *Revista d'Història Medieval*, nº 1, València, 1990, pp. 111-152. Castillo Sainz, Jaime. «asistencia, matrimonio e inserción social: la loable Confraria e almoina de les òrfenes a maridar». *SAITABI XLIII*, pp. 135-145, València, 1993.

29. Vinyoles i Vidal, Teresa Maria. «Ajudes...», op. cit., p. 296.

30. Baixauli Juan, Isabel Amparo. *La dona davant la crisi econòmica del matrimoni: Devolucions de Dots en la València del segle XVII*. Tesi de Llicenciatura inèdita, València, 1992. Resumen amb el mateix títol publicat a *ESTUDIS*, 18, València, 1993, pp. 261-278, especialment pp. 274-277.

nes valencianes dels francesos van demanar la restitució dels sus respectius dots.³¹

A una societat com la valenciana del segle XVII basada en la seva minúscula cèl·lula, la família, l'individu no existia, no s'entenia la solteria masculina i encara menys la femenina. Els homes que volien ocupar alts càrrecs de l'Administració havien de complir dos requisits: ésser majors d'edat i casats. Per tant, menys entenien que una dona pogués viure sola i fadrina, havia de contraure matrimoni o entrar al convent. Si no ho feia —excepció, casos constituïts de beates i similars—, el seu quasi segur camí era la prostitució. La prevenció era ajudar-les amb una quantia a dotar-se i així es casaven honradament. L'altra opció, l'entrada al convent, també suposava un desemborsament d'una quantia i uns béns que constituïen una mena de dot.

2. *El cerimonial de maridar donzelles*

La societat barroca valenciana va desenvolupar tot un entramat de cerimònies que escenificaven els seus valors. Les activitats assistencials com la de maridar donzelles no van ésser alienes a aquest fenomen. Les institucions promotores de maridar donzelles van produir un cerimonial propi, on s'escenificava les motivacions religio-morals d'aquesta activitat assistencial, així com la qualitat de les persones que havien donat el seu patrimoni amb la fi de dotar donzelles i el valor social de la institució promotora, sense oblidar les virtuts de les pròpies donzelles beneficiades.

Aquest cerimonial era un reclam per a una major participació de la societat en la tasca assistencial de maridar donzelles. Per a aconseguir aquest objectiu es va dissenyar una cerimònia pròpia: l'entrega de bosses —símbol de l'ajut promès— a les donzelles pobres i òrfenes. Aquesta cerimònia junt a l'entramat de passos previs van ésser desenvolupats amb diferències per les institucions promotores segons els seus trets i necessitats.

Una confraria com la de la Gloriosa Santa Maria dels Sants Martirs Innocent i Desemparats de la ciutat de València amb una important activitat assistencial va augmentar-la amb l'incorporació d'una nova obra pia: la de maridar donzelles pobres i òrfenes. Els confreres van demanar l'any 1536 al rei Carles I aquesta obra pia que fou acceptada i regulada per Reial

31. *Ibidem*, pp. 179-184.

Privilegi, expedit a Monzón el 27 de setembre de 1537.³² Aquest privilegi va dissenyar l'activitat d'aquesta nova obra pia.

Tots els anys els confreres es reunien cada 30 de novembre –festivitat de l'Apòstol Sant Andreu– al Capítol de l'Hospital General per a nomenar els sis electes –dos eren eclesiàstics a més doctors en Teologia i els altres quatre seglars– que junt al Clavari, el seu adjunt i dos Majorals eren els confreres que s'encarregaven d'aquesta obra pia. A partir de gener aquests es reunien tots els primers diumenges fins a l'abril. Aquests dies eren els dies hàbils per a presentar les sol·licituds les donzelles que desitjaven rebre l'ajut.³³

Finalitzat el procés de recollida de sol·licituds, els electes les estudiaven i analitzaven amb tota mena de detall, comprovant les dades i comparant les circumstàncies de cada sol·licitant. Després d'ésser estudiats i discutits cada expedient pels electes, les donzelles eren visitades el darrer diumenge d'agost. Si la visita d'inspecció confirmava les dades, les donzelles elegides eren convocades per al diumenge següent a la festa de Nativitat de Santa Maria com finalitat participar a la processó i assistir a la festa religiosa de la Seu.³⁴

Aquell diumenge, les donzelles elegides –anomenades «Vergens de Maria»– havien d'ésser a les vuit del matí al Palau Arquiebisbal, esperant l'arribada del Prior, el Clavari, els prohoms i els confreres. D'allí eixien cobertes amb vels i matells blancs ocultant els rostres i acompanyades per senyores de la noblesa valenciana.³⁵

El trajecte que seguia aquesta comitiva era del Palau, per la plaça de l'Almoïna, el darrere de la capella de Santa Maria, rodejant la Catedral a la porta del Miqualet, on esperaven beneficiats amb la creu, doctors, pabor-des, canonges i la capella de música. Quan eren tots reunits, les donzelles entraven a la Seu seguint als oficials, electes i confreres per assistir a l'acte religiós i posterior entrega de l'ajut. Les donzelles havien d'acudir a aquest acte i a la posterior processó, si no ho feien perdien automàticament l'ajut.³⁶

32. Rodrigo Pertegás, José. *Historia de la Antigua y Real Cofradía de Nuestra Señora de los Inocentes Mártires y Desamparados de la Venerada Imagen y de su capilla*. València, 1923, p. 144.

33. *Ibidem*, pp. 238-239.

34. *Ibidem*, p. 240.

35. *Ibidem*, p. 192 i pp. 518-524 la transcripció del Real Privilegi –la del capítol IX específicament pp. 520-521–.

36. *Ibidem*, p. 241.

El diumenge posterior a la Nativitat de Santa Maria de l'any 1536, per primera vegada, les «Vergens de Maria» acompanyades per les senyores principals de la noblesa valenciana van assistir a la solemne missa a la Seu i després a la processó. Aquell any els Jurats de la ciutat havien participat amb una petita subvenció.³⁷ A la segona meitat del segle XVI aquests actes cerimonials estaven molt integrats amb els costums dels valencians. La festa estava envoltada per un aparell molt ostentós, així uns dies abans es convidava al poble a la participació per mig de cartells policromats amb la imatge de Santa Maria que es fixaven per tota la ciutat.³⁸

La vespra de la celebració recorrien la ciutat els principals de la Confraria –el Prior, el Majoral, els Clavaris i els Electes– encapçalats pels andadors, tots engalanats amb vestits blancs i els símbols dels seus càrrecs, convidant als confreres a la festa del dia següent. Aquesta comitiva també visitava a les senyores de la noblesa valenciana que havien d'acompanyar a les donzelles elegides.³⁹

El dia següent es traslladava pel matí la imatge de Santa Maria des de la casa del Clavari a la Seu adornada amb flors. Una vegada portada la imatge s'instal·lava sota un dosel brodat amb l'escut de la Confraria al presbiter –lloc privilegiat–. Els altres protagonistes com les senyores de la noblesa i les donzelles beneficiades s'ubicaven a la nau de la Seu, a la dreta del Cor Major.⁴⁰

Al llarg de la solemne missa –presenciada pels confreres i bona part de la ciutat de València– es cremaven rics i suaus perfums. Durant l'ofertori, les donzelles elegides apujaven al presbiteri acompanyades cadascuna per dues senyores de la noblesa, allí rebien de mans del Conservador i Secretari de la Confraria una bossa de pell amb la cèdula i l'escriptura de la seva elecció. Després de finalitzada la missa tornaven les donzelles al Palau Arquebisbal, on es despullaven dels vels blancs.⁴¹ Fins al vespre que es feia la processó.⁴²

L'any 1583 el cerimonial va tenir major lluïment, van assistir a la processó a més de les deu donzelles elegides per la Confraria quaranta més

37. *Ibidem*, p. 193.

38. *Ibidem*, p. 193.

39. *Ibidem*, pp. 193-194.

40. *Ibidem*, p. 194.

41. *Ibidem*, p. 194.

42. *Ibidem*, p. 196.

–beneficiades pel Beat Joan de Ribera Arquebisbe de València–. Deu anys més tard, seguint indicacions del propi prelat, es van introduir petites modificacions que consistien en el nomenament anual d'una de les senyores nobles com principal –amb el títol d'obrera–. La seva tasca consistia en convidar a les altres senyores a assitir acompanyant a les òrfenes. Aquesta modificació va durar poc, a partir de l'any 1607 les acompanyants de les «Vergens de Maria» no foren les senyores de la noblesa valenciana sinó les confradeses tant a la cerimònia del matí com a la processó del vespre.⁴³

A principis del segle XVII l'argenter, en Miquel Sabater, va deixar al seu testament⁴⁴ en administració perpetua la seva hisenda i herència després de la mort de la seva muller i de la seva germana. Aquesta administració havia d'ésser per casar una òrfena parenta del dit Miquel Sabater, sinó es podia complir amb aquesta voluntat, seria una filla de argenter de la ciutat de València la beneficiada.⁴⁵ Segons la seva voluntat els administradors eren el clavari, dos majorals i un escrivà de la lloable confraria de Sant Aloy –confraria de l'ofici d'argenters de la ciutat de València–.⁴⁶

Aquests havien d'elegir la beneficiada el dia de Sant Aloy al mes de juny.⁴⁷ Aquell dia l'andador de la confraria havia de portar un plat d'argent amb una bossa dins d'aquesta el nom de l'òrfena elegida. Per voluntat del fundador la donació de l'ajut s'havia de fer amb secret per salvaguardar la reputació de l'òrfena abans de contraure matrimoni.⁴⁸

Una altra institució que tenia per objectiu maridar donzelles pobres i òrfenes era l'obra pia fundada a principis del segle XVII per Lluís Bertran, un beneficiat de l'església parroquial de Sant Nicolau i Sant Pere Martir de la ciutat de València.⁴⁹ El procés de selecció de les agraciades que seguia aquesta institució s'encetava amb la publicació d'un edicte cada quinze d'agost a les portes de les parròquies –la de Sant Pere Martir i Sant Nicolau i la de Sant Joan Mercat–.⁵⁰

Amb la publicació de l'edicte s'iniciava el plaç de presentació de sol·licituds. Les donzelles demandants de l'ajut havien de presentar un me-

43. *Ibidem*, p. 196.

44. A.R.V, Peres, Francesc, 18108, 11-1-1601.

45. *Ibidem*.

46. *Ibidem*.

47. *Ibidem*.

48. *Ibidem*.

49. Baixauli Juan, Isabel Amp. «Institucions per maridar..», op. cit.

50. *Ibidem*, p. 354.

morial amb les seves dades.⁵¹ Després d'ésser investigades i examinades totes les sol·licituds i les sol·licitats, el Clergat de Sant Pere Martir i Sant Nicolau es reunia el dia de Sant Miquel –el 29 de Setembre– per elegir les quatre donzelles que cada any podien obter a l'ajut.⁵²

D'aquestes quatre donzelles sols dues eren nomenades beneficiades de l'ajut. La darrera elecció es deixava a una mena de sorteig. Aquest sorteig es feia després de celebrada la missa per la festa del gloriós Sant Francesc –el 4 d'Octubre–. El cerimoniant havia d'extraure dues de les quatre boletes de cera –cadascuna tenia al seu interior el nom d'una òrfena–. Previament, el cerimoniant s'havia d'apropar a la Capella de Sant Miquel de la parròquia de Sant Nicolau i Sant Pere Martir –capella del benefici fundat per Lluís Beltran– per a fer el sorteig.⁵³

Aquestes dues donzelles elegides per sorteig havien d'assistir a la missa. Aquesta es celebrava el 6 de Desembre en commemoració de la diada de Sant Nicolau –patró de la parròquia i de les donzelles pobres i òrfenes en edat de casar-se–. Aquell dia les donzelles elegides –cobertes amb mants i vels blancs que la pròpia obra pia proporcionava– havien d'entrar a l'esglèsia parroquial acompanyades per les Senyores principals d'aquella parròquia. Durant l'ofertori de la missa el Vicerector de la parròquia donava a cadascuna de les donzelles una bossa amb un albarà, finalitzant la cerimònia.⁵⁴

A finals del segle XVII una destacada senyora de la noblesa valenciana, Donya Elfa Rocamora i Maça marquesa de la Casta i comtesa de la Granja, va deixar una administració per a maridar donzelles. El Real Col·legi del Corpus Christi⁵⁵ de la ciutat de València –fundat pel Beat Joan de Ribera– fou la institució elegida per la marquesa per a encarregar-se del seu funcionament. Així, cada any el Col·legi elegia el dia de la Mare de Déu d'Agost quatre òrfenes com beneficiades d'aquesta obra pia.⁵⁶

Abans d'aquesta elecció, s'havia convocat a les sol·licitants d'aquest ajut. La convocatoria consistia en la publicació d'edictes que eren clavats

51. *Ibíd.*, p. 354.

52. *Ibíd.*, p. 354.

53. *Ibíd.*, p. 355.

54. *Ibíd.*, pp. 355-356.

55. Arxiu del Real Col·legi del Corpus Christi, «Libro de la Administración de Doña Elfa de Rocamora y Maça, Marquesa de la Casta y Condesa de la Granja, Señora del Lugar de Agost y Venta».

56. *Ibíd.*

als espais reservats a la ciutat. Tots els anys el Col·legi encarregava a un impressor que imprimirà cinc mans d'edictes.⁵⁷

Després d'ésser elegides, les òrfenes havien de participar en la processó,⁵⁸ que la loable Confraria de la Mare de Déu de la Seu organitzava tots els anys. Aquesta processó es celebrava el 15 d'Agost a la vespra per commemorar la diada de la Mare de Déu d'Agost.⁵⁹ Aquestes quatre òrfenes beneficiades per la Marquesa havien d'eixir en aquesta processó, cadascuna amb una safata plena de flors i amb les seves respectives bosses —el objecte substantiu de l'ajut—. ⁶⁰

* * *

Aquestes quatre institucions que hem descrit tenien un cerimonial bivalent amb trets comuns i propis —adaptats a les necessitats de cadascuna d'elles—. Els trets comuns podien servir per a reconstruir el cerimonial ideal, i reflexionar al voltant del simbolisme que es respirava en totes aquestes manifestacions.

57. *Ibidem.*

58. *Ibidem.*

59. Castañeda Alcover, Vicente (transc). *Coses evengudes en la ciutat y Regne de Valencia. Dietario de Mosén Juan Porcar, capellán de San Martín (1589-1629)*. Madrid, 1934, p. 323.

60. Arxiu del Real Col·legi del Corpus Christi, «Libro de la Administración..».

Entre les semblances dels quatre cerimonials hi havia elements materials comuns amb una forta carrega simbòlica com les bosses de pell, els mantells i vels blancs, les flors i els productes perfumadors. Sense oblidar uns altres components –no estrictament materials– com el patronatge dels Sants –uns i no uns altres, especialment–, la fixació dels calendaris dels cerimonials en relació al santoral, l'existència d'un acte religiós –la missa– i una processó que configuren junts als elements materials el mosaic de peces comunes a totes les institucions maridadores descrites.

Una societat d'Antic Règim com la valenciana del segle XVII havia de recórrer al santoral per fixar les dades dels seus cerimonials ordinaris, i a la celebració d'una solemne missa i processó. La concepció del temps era diferent a la nostra i les diades del santoral eren les fites del transcórrer del temps. Aquestes eren les pautes que seguien tots els actes cerimonials d'una societat del segle XVII. També hi havia elements d'ambientació utilitzats per totes les manifestacions festives com les flors –elements ornamentals–⁶¹ i productors d'olors.⁶² Per aixó, no és gens estrany que les institucions maridadores –recolzades per un ideari religiós– prengueren aquests elements que eren pròpis de tots els cerimonials.

Les diferències entre el cerimonial de les institucions maridadores i el desenvolupat per uns altres motius es trobaven a l'elecció d'uns sants i no uns altres, unes dades o unes altres i elements propis del cerimonial de les institucions maridadores. Entre aquests darrers elements estava l'obligació de les donzelles maridades d'assistir als actes cobertes per mantells i vels blancs –símbol de la seva virtut i puresa–, i a més a més acompanyades per les dones principals –les senyores nobles–, símbol del recolzament social que havien obtés.

Les bosses de pell seran l'altre element material típic d'aquest cerimonial. Elles eren el suport material recordant la llegenda de Sant Nicolau. El Sant havia deixat sota la finestra aquelles tres bosses –plenes de monedes–, una per a cada germana.⁶³ Com a conseqüència d'aquella llegenda l'ajut es substanciava en una bossa de pell per a totes les institucions maridadores.

61. Carreres Zacarés, Salvador. *Ensayo de una bibliografía...*, op. cit., p. 84.

62. Ariño, Antonio. *Temas d'etnografía valenciana (IV). Fiestas, Rituales i creencias*. València, 1988, p. 401.

63. Vinyoles i Vidal, Teresa Maria. «Ajudes a donzelles...», op. cit., p. 296.

La pauta del cerimonial de maridar donzelles la va donar la Confraria de Santa Maria dels Sants Martirs Innocents i Desemparats –la primera, cronològicament, de les institucions descrites–. Des del seu inici, aquesta obra pia va utilitzar tots aquests elements per a formular el seu cerimonial. El calendari dels actes estava regulat pel santoral culminant el diumenge posterior a la festa de la Nativitat de Santa Maria. Previament a la missa, hi havia una solemne processó amb la imatge de Santa Maria adornada amb flors acompanyada pels electes, les «Vergens de Maria» cobertes amb els mants i vels blancs, i les Senyores de la noblesa.

Durant la solemne missa es cremaven rics i suaus perfums dins de la tradició eclesiàstica, creant un ambient olorós⁶⁴ que hi era a totes les manifestacions. Les «Vergens de Maria» –cobertes sempre amb els mantells i vels blancs– acompanyades per les senyores de la noblesa eren a un lloc destacat. Elles eren les protagonistes aquell dia, i com a tals eren observades atentament per totes les persones assistents a la solemne missa.

Aquest protagonisme culminava a l'ofertori, quan una per una d'elles pujava al presbiter i rebia la bossa de mans del Secretari de la Confraria sota la mirada de la imatge de Santa Maria, Mare de Déu i dels Sants Martirs Innocents i Desemparats. Aquest acte culminant tenia una gran força escenogràfica com ho manifesta la taula de Vicent Requena el Jove titulada: «Mare de Déu dels Sant Innocents i Desemparats dona o entrega els dots a les donzelles pobres».

L'escena plasmada per Requena és prou eloqüent de com es desenvolupava l'acte de donació. La imatge de la Mare de Déu repartia les bosses a les sis donzelles «Vergens de Maria»⁶⁵ –cobertes pels seus llargs vels blancs–, i a la seva dreta els sis electes agenollats testimoniaven l'acte amb els ciris encesos. Es respira a la pintura tot el simbolisme que es volia transmetre. La puresa i virtuositat de les donzelles amb els seus vels blans –condicions imprescindibles per a aconseguir l'ajut junt a la seva orfandat i pobresa– i el reconeixement social d'aquells confreres que ocupaven alts càrrecs a la confraria⁶⁶ com a premi de la seva tasca. Tota aquesta formulació del cerimonial va ésser recollida per les altres institucions.

64. Ariño, Antonio. *Temes d'etnografia...*, op. cit, p. 401.

65. Rodrigo Pertegás, José. *Historia...*, op. cit, p. 237.

66. Reder Gadow, Marion. «La preocupación social por la mujer en el Antiguo Régimen: Los Patronatos de Huérfanas». *Femenino plural. Palabra y memoria de mujeres*, Málaga, 1994, pp. 73-84, especialment p. 84.

Si bé el calendari de cerimònies era diferent segons necessitats i particularitats de cadascuna de les institucions, hi havia una connexió comuna. Totes elles tenien un calendari adaptat a les diades dels Sants més venerats a la ciutat i d'aquells més vinculats amb la tasca de maridar donzelles.

Així, la Confraria de Santa Maria dels Sants Martirs Inocents i Desemparats començava amb el nomenament dels sis electes a la festivitat de Sant Andreu –venerat Sant Apòstol– i finalitzava amb l'entrega d'ajuts el diumenge després de la festa de la Nativitat de Santa Maria. L'administració de la marquesa de la Casta i comtesa de la Granja instituïa com diada d'entrega de les bosses el dia de la Mare de Déu d'Agost, coincidint amb aquesta festivitat per insertar les seves donzelles als actes del dia.

Aquestes coincidències amb les grans festes de Santa Maria Mare de Déu no eren gratuïtes, més aviat significatiu de la força i simbolisme que tenia aquesta festivitat. La figura de la Mare de Déu era molt recurrent en múltiples advocacions, ella representava el prototipus de dona que dessitjava la societat, dona virtuosa i mare. Per això, no és gens estrany que fos la diada de la Mare de Déu d'Agost part del cerimonial de maridar donzelles. A més, des de Trent va haver un augment de la veneració mariana –fonamentalment l'advocació de la Inmaculada⁶⁷ que es va difondre al llarg del Barroc.

El dia de la Mare de Déu d'Agost era una diada de processons molt sentida. Una tradició de segles avalava aquesta processó –el seu inici arribava a l'any 1489– que es feia pels principals carrers de València al vespre cada 15 d'agost.⁶⁸ Confraries com la Mare de Déu de la Seu la feien servir per a celebrar la seva pròpia festa. Aquesta confraria tenia al seu si administracions maridadores de donzelles com la d'Agustí Gutiérrez.⁶⁹ A més, també hi havia una tradició medieval a tota Europa per la Mare de Déu d'Agost o Mare de Déu de l'Assumpció amb tota una litúrgia teatral assumptionista.⁷⁰ Administracions com la de la Marquesa de la Casta aprofitaven aquesta processó per a introduir a les seves beneficiades com a participants amb les seves safates plenes de flors i les seves bosses.

67. Crehuades, J N. *Fiestas a la Inmaculada*. València, 1625.

68. Massip i Bonet, Francesc. *La Festa d'Elx I. Els Misteris medievals europeus*, Alacant, 1991, p. 47.

69. A.R.V, Manaments i Empars, any 1624, L 4, mà 38, 9-5-1624, F 29-30.

70. Sirera, Josep Lluis. «El teatre..», op. cit, pp. 92-95.

Aquesta càrrega simbòlica de Santa Maria Mare de Déu també fou recollida per l'obra pia de Lluís Beltran. Aquesta administració havia articulat magníficament un entramat de cerimònies. L'inici era el 15 d'agost no per pura coincidència sinó per seguir les pautes d'una societat com la valenciana que venerava a la Mare de Déu. El calendari de cerimònies s'acomodava a les diades dels Sants més destacats: Sant Miquel Arcangel –Sant de la Capella el benefici fundat per Lluís Beltran–,⁷¹ Sant Francesc d'Asís –cap del moviment franciscà i de la seva concepció de la pobresa– i Sant Nicolau –Patrò de les donzelles pobres i òrfenes– junt a la Mare de Déu d'Agost.

Després de conèixer l'entramat cerimonial de distintes institucions maridadores de donzelles, podem establir la litúrgia que s'utilitzava per a donar l'ajut a les virtuoses joves pobres i òrfenes. Aquest entramat s'iniciava amb la publicació d'uns edictes per a convocar a les sol·licitants i donar publicitat a la seva tasca. Després l'exàmen de totes les sol·licituds i l'elecció d'un nombre determinat amb més o menys cerimonial. El procés es culminava amb la cerimònia de donació de l'ajut que consistia, a més de l'acte de donació, en una solemne missa i processó.

El cerimonial de maridar donzelles era un entramat iconogràfic que transmetia i desenvolupava un discurs molt concret amb cerimònies procesionals i representacions de tipus semi-litúrgic.⁷² Aquest discurs conjugava la religiositat popular –els aspectes que la religió oficial admitia com la devoció de la Mare de Déu amb totes les advocacions, especialment la Mare de Déu de l'Assumpció, la devocions pels Sants–, la moral tridentina –la salvaguarda de l'honra femenina–, i social –l'associacionisme en confraries, la participació de persones de qualitat, l'assistència social per dotar donzelles–. Hi ha molts discursos representats al cerimonial: el de la persona fundadora que vol salvar la seva anima amb obra pia, el de la necessitat d'una societat per resoldre el problema econòmic que suposava dotar a les filles per a les famílies pobres o dotar les òrfenes, la solidaritat que es manifestava a les confraries tant simplement religioses com d'ofici, un altre discurs era el de les institucions administradores promotores d'aquesta activitat assistencial, fins arribar al darrer missatge: tutelar i assistir a les donzelles.

71. Baixauli Juan, Isabel Amp. «Institucions per...», op. cit, p. 355.

72. Sirera, Josep Lluís. «El teatro...», op. cit. p. 89.

